

ADRIANA CIESIELSKA

KONCEPCJE GRUP SPOŁECZNYCH I SPOSOBY ICH BADANIA W ARCHEOLOGII PROCESUALNEJ, POSTPROCESUALNEJ I NEOMARKSISTOWSKIEJ

THE CONCEPTS OF SOCIAL GROUPS AND ARCHAEOLOGICAL METHODS OF THEIR INVESTIGATION

In this article I present and try to evaluate various concepts of social groups, created and functioning in contemporary archaeology.

The representatives of almost all scientific trends in archaeology have attempted to reconstruct or interpret social groups in the past. I assume that we are dealing now with four main trends in archaeology: traditional archaeology, processual archaeology, neomarkist archaeology and archaeology inspired by postmodernism and poststructuralism. Within these trends various concepts describing social groups have been proposed. It is not possible to compare one another as each of these concepts has its own set of rules and different language. The only method of assessment is to assess the utility and efficiency of the concepts. The most efficient should be the concept which reconstitutes or interprets the fragment of past social reality in the most cohesive way.

I perceive the development of various concepts of social groups within successive trends as continuity. Chronologically the earliest trends have developed only efficient methods of study. Later concepts have introduced social theory and submitted the existing methods to it. Thus the latest concepts combining social theory with proper methods seem to be the most efficient.

KEY WORDS: social groups, social stratification, territorial groups, class.

Zagadnienie definiowania i wyróżniania grup społecznych leży u podstaw procedury badawczej archeologii, rozumianej jako nauka zajmująca się przeszłością człowieka w oparciu o pozostałości materialne. Próby rekonstrukcji grup społecznych w przeszłości podejmują przedstawiciele wszystkich nurtów badawczych istniejących obecnie w obrębie archeologii. Przyjmuję, że w archeologii można wyróżnić cztery główne nurty badawcze: archeologię tradycyjną (kulturowo-historyczną), archeologię procesualną, archeologię neomarksistowską i archeologię współczesną – inspirowaną postmodernizmem i poststrukturalizmem.

Najwcześniej w oparciu o dane archeologiczne starano się identyfikować grupy etniczne¹ i grupy terytorialne, czyli grupy zamieszkujące określony obszar, również grupy związane ze stratyfikacją społeczną, grupy wiekowe, grupy zawodowe. Archeolodzy postprocesualni wprowadzili w zakres zainteresowań archeologii również grupy związane z płcią kulturową (gender).

¹ W artykule tym pomijam kwestię etniczności, szerzej prezentowaną przeze mnie w pracy doktorskiej pt. „Elementy teorii społecznej w archeologii – koncepcje grup, instytucji i struktur społecznych” oraz w jej streszczeniu przygotowanym do druku w „Folia Praehistorica Posnaniensia”.

Podstawowymi źródłami służącymi do rekonstrukcji są dane uzyskane w trakcie badań osad i cmentarzysk.

We współczesnej archeologii istnieje wiele różnych sposobów rozwiązywania tych samych problemów badawczych. Zgodnie z kuhnowską teorią nauki niemożliwe jest porównywanie ze sobą tych sposobów (różnych paradygmatów), takich jak, w naszym wypadku, archeologii tradycyjnej i neomarksistowskiej etc. ponieważ każda z nich operuje osobnym zbiorem reguł, innym językiem oraz charakteryzuje ją inne postrzeganie danych. Jedyną metodą oceny tych różnych teorii jest ocena ich skuteczności i użyteczności, czyli konsekwencji praktycznych i teoretycznych, jakie za sobą pociągają. W archeologii użyteczna będzie taka teoria, która najpełniej i w sposób najbardziej spójny wyjaśnia bądź interpretuje fragmenty przeszłej rzeczywistości społecznej.

Pod pojęciem teorii rozumiem przy tym za A.F. Grabskim (1978) teorię w sensie ontologicznym i epistemologicznym. Teoria w sensie ontologicznym, zwana także teorią przedmiotu poznania, obejmuje rezultaty badań, a w jej zakres wchodzi m.in. rozważania nad mechanizmami dziejów, ich istotą, celem itd. Teoria w sensie epistemologicznym to teoria poznania

historycznego, obejmująca m.in. zagadnienia prawdy i obiektywizmu.

Patrząc z tej perspektywy można stwierdzić, iż w archeologii rozwinięto tylko elementy teorii społecznej. W ramach części nurtów badawczych ar-

cheolodzy rozwijali i udoskonalali przede wszystkim metody identyfikacji grup społecznych, w ramach pozostałych nurtów badawczych adaptowano już rozwinięte metody dążąc do sformułowania teorii w sensie ontologicznym.

1. IDENTYFIKACJA GRUP SPOŁECZNYCH W RAMACH BADAŃ OSADNICZYCH

W archeologii tradycyjnej pojęcie *plemię* stało się pojęciem podstawowym i nadrzędnym w odniesieniu do jednostki społecznej określanej w badaniach. Starano się je identyfikować na podstawie zwartego osadnictwa, gdyż definiowano je najczęściej jako *wspólnotę terytorialną* (np. Lodowski 1980, 115).

Podstawową metodę identyfikacji plemion, których nazwy przekazały źródła pisane, nazwano *geografią plemienną*. Badania te odnosiły się w głównej mierze do badań osadnictwa uznanego za germańskie i słowiańskie od VI do XII wieku. W celu lokalizacji wspólnot terytorialnych we wczesnym średniowieczu badania osadnicze prowadzono na kilku płaszczynach: płaszczyźnie mikroregionu, mezoregionu i makroregionu. Wyróżnione na poszczególnych płaszczynach jednostki podziału przestrzennego traktuje się jako odzwierciedlające poszczególne grupy społeczne. Zgodnie z tym założeniem w trakcie analiz mikroregionalnych uzyskuje się obraz małych zbiorowości terytorialnych najniższego szczebla, tworzonych przez jedno, dwa cmentarzyska oraz współczesną im osadę lub grupę osad. Wspólnota ta odpowiadać miała tzw. *małej wspólnotcie wiejskiej* (Kurnatowski 1973, 16-17; Łosiński 1982, 182-183; Leciejewicz 1989, 56). Jednostki przestrzenne wyróżnione w trakcie badań mezoregionów określa się nazwami znanymi ze źródeł pisanych, takimi jak np. *opole, okręg grodowy, gród, civitas, żupa, werw, mir, żreb*. Przyjmuje się, że były to wspólnoty obejmujące obszar od 20-30 km kw. do 30-50 km kw., oddzielony od innych, podobnych skupisk pasmem lasów, bagien, wzniesień, ewentualnie pustek osadniczych. Jednostkę wyróżnioną w badaniach makroregionalnych utożsamiano z plemieniem (Łosiński 1982, 168-169; Leciejewicz 1989, 56; Dąbrowska 1968, 428).

Ponieważ dla niektórych badaczy sprowadzenie plemienia do jednostki terytorialnej stanowiło zbyt silne uproszczenie, powyższy schemat jednostek przestrzennych poddany został krytyce (Hilczerówna 1965; Okulicz 1968). W opozycji proponowano definicje plemienia podkreślającą przede wszystkim *poczucie jedności i przynależności do wspólnoty*. Idąc za sugestiami archeologów uważających, że plemię

jest czymś więcej niż tylko wspólnotą terytorialną, niewystarczające staje się podstawowe kryterium wyróżniania plemion, czyli istnienie zwartego kompleksu osadniczego w określonym czasie. Krytycy postulują analizę kompleksu osadniczego w kilku przekrojach chronologicznych, co pozwala uchwycić etapy formowania się skupiska osadniczego na tle ówczesnych warunków środowiska. Analiza ta powinna być dodatkowo wzbogacona o badania cech kultury materialnej. Tylko skupiska osadnicze charakteryzujące się jednocześnie lokalnymi różnicami w sferze materialnej, świadczącymi o lokalnej jednolitości gospodarczej, społecznej, obyczajowej, można przyjąć za pozostałość po plemionach.

Wyróżnione jednostki przestrzenne charakteryzujące osadnictwo wczesnego średniowiecza starano się zrekonstruować również w odniesieniu do osadnictwa w innych, starszych okresach chronologicznych – m.in. epoce brązu, okresie lateńskim, wpływów rzymskich. Dla tych okresów przestrzenne jednostki odpowiadać mają kolejno: grupom rodowym, związkom sąsiedzkim i plemionom. Jest to układ hierarchiczny (Kurnatowski 1973, 18; Niesiołowska-Wędzka 1970; Pazda 1979).

Podobny model hierarchiczny dla neolitu na Kujawach opracowała M. Szymt (np. 1999). W modelu tym założyła istnienie trzech poziomów organizacji społecznej. Na najniższym poziomie wyróżniła *wspólnotę wioskową* odpowiadającą pojedynczej osadzie złożonej z jednego do trzech domostw. Kilka grup wioskowych tworzyło *wspólnotę lokalną*. Kilka wspólnot lokalnych tworzyło *grupę regionalną* o charakterze wspólnoty komunikacyjnej.

Archeolodzy tradycyjni w ten sposób zapoczątkowali i rozwinięli jedną z podstawowych metod badania kwestii społecznych, a mianowicie osadniczą. Niestety w podejmowanych próbach wyjaśniania uzyskanych rezultatów badań posługiwano się analogiami etnograficznymi, czyli zapożyczonymi z etnografii pojęciami lub całymi schematami struktur społecznych. Ich podstawowe znaczenie zależne było od kontekstu etnograficznego. W archeologii pojęcia te wymagają ponownego zdefiniowania. Stosowana metoda kartograficzna dawała w rezultacie

możliwość wyznaczenia układów osadniczych, czyli, jak to zauważył J. Żak (1985), układów zależnych od uwarunkowań społecznych, lecz nie identycznych z nimi. Podobny błąd powtórzyli następnie archeolodzy procesualni (np. Renfrew, Bahn 1994, 154-155), chcący stworzyć coś na kształt przełożenia etnograficznych definicji z klasyfikacji E. Service'a z roku 1971 (grupy, plemiona, wodzostwa i państwa) na pozostałości materialne poszukując materialnych wskaźników dla każdego z tych pojęć.

W archeologii tradycyjnej badania osadnicze posłużyły również do identyfikacji grup społecznych związanych ze stratyfikacją społeczną. (zwracał na to uwagę już Gedl 1961, 13; też Jankuhn 1983, 62-63). W oparciu o rezultaty szerokopłaszczyznowych badań terenowych starano się określić zróżnicowanie społeczności ze względu na zamożność, specjalizację lub zawód. W odniesieniu do badań pradziejów Europy środkowej, w oparciu o badania osadnicze, przyjmuje się (np. Balcer 1980, 101-102) wystąpienie zróżnicowania społecznego dopiero od okresu neolitu, jako spowodowanego warunkami obróbki krzemienia i specjalizacji związanej z uprawą roli i chowem zwierząt. Najczęściej jednak badania tego typu prowadzone są w odniesieniu do miast średniowiecznych, gdy w interpretacji wyników można oprzeć się na źródłach pisanych (socjotopografia miast). Dla innych okresów badania tego typu przeprowadzane są stosunkowo rzadko.

Archeolodzy procesualni wzbogacili badania osadnicze o analizy wykorzystujące geograficzne metody przestrzenne. Metody te służyły przede wszystkim do porządkowania danych archeologicznych i rezultaty wnioskowania opartego o ich stosowanie powinny być punktem wyjścia dla dalszego wyjaśniania bądź interpretacji. W większości przypadków jednak geograficzne metody analizy przestrzennej traktowane są jak cel sam w sobie, a ich rezultaty są uogólniane w sposób zdroworozsądkowy, bez odwołania się do konkretnej teorii społecznej.

Najczęściej stosowanymi metodami przestrzennymi są: poligony Thiessena (Haggett 1971, 247), analiza *najbliższego sąsiada* (Clark, Evans 1954), koncepcja miejsca centralnego (Haggett 1971, 121-122).

Poligony Thiessena to prosta metoda badania struktury osadnictwa, polegająca na podziale badanego obszaru na pewną ilość odrębnych terytoriów skoncentrowanych wokół pojedynczej osady. Poligony te tworzy się następująco: pomiędzy sąsiadującą grupą osad przeciąga się prostą linię, w środkowym punkcie tej linii rysuje się linię kolejną, prostopadłą do niej. W ten sposób uzyskuje się obszary wpływu

poszczególnych osad, nie biorąc jednak pod uwagę wielkości osad, ich miejsca w hierarchii osadniczej, czasu ich zamieszkiwania (Haggett 1971, 247). Poligony Thiessena wykorzystywane były między innymi przez C. Renfrew (1973) w badaniu organizacji społecznej neolitycznego Wessex oraz przez I. Hoddera i M. Hassala (1971) analizujących układ osadniczy ufortyfikowanych osad rzymskich w Anglii.

Analiza *najbliższego sąsiada* oparta jest na pomiarze rzeczywistej odległości w linii prostej oddzielającej badany punkt osadniczy i punkt leżący najbliżej. Uzyskane odległości są następnie porównywane z oczekiwanymi odległościami wynikającymi z przypadkowego sposobu rozmieszczenia punktów osadniczych na danym obszarze (Clark, Evans 1954; Haggett 1971, 231-232).

Koncepcja miejsca centralnego została rozwinięta przez geografa niemieckiego W. Christallera, aby wyjaśnić przestrzenne funkcjonowanie miast w południowych Niemczech. Opiera się ona na założeniu, że w jednolitym krajobrazie pozbawionym gór, rzek, różnic w rozmieszczeniu gleb, surowców, występuje regularna sieć osadnicza. Centrum obszaru oraz osady tej samej wielkości są lokowane w różnej odległości jedna od drugiej. Otacza je grupa osad niższego rzędu. One z kolei otoczone są osadami najniższej stojącymi w hierarchii. W idealnych warunkach obszar kontrolowany przez centrum byłby sześciokątny w kształcie (Haggett 1971, 121-122). W przyrodzie nie ma tak doskonałych warunków, w związku z czym koncepcja miejsca centralnego ma swe ograniczenia. Ograniczeniem takim jest założenie, iż osady w danym regionie, na określonym poziomie w hierarchii powinny charakteryzować się podobną wielkością. Założenie to nie jest zgodne z rzeczywistością, gdyż często centra niższego rzędu są większe od centrów wyższego rzędu. Ograniczenia koncepcji miejsca centralnego stara się przezwyciężyć jedna z technik modelowania komputerowego (technika XTENT). Polega ona na wyznaczeniu określonego obszaru wokół centrum w zależności od jego wielkości. Przyjmuje się zatem, że większe centrum dominuje i kontroluje większy obszar, a co za tym idzie duże centrum będzie dominowało nad mniejszym centrum, jeśli sąsiadują ze sobą; wówczas teren mniejszego centrum jest absorbowany przez teren większego centrum. W kategoriach politycznych oznacza to, że mniejsze centrum nie jest autonomiczne, a jest zależne. Również jeśli obszary wpływów niektórych centrów wchodzi na obszar wpływów większego centrum, mniejsze centrum uznane jest za podzędne (Renfrew, Bahn 1994, 159-162).

Koncepcję W. Christallera rozwinęła C. Smith (1975; 1976) w oparciu o dane archeologiczne, a następnie wykorzystując teorię wymiany zaadaptowała je do analizy stratyfikacji społecznej. Obok modelu heksagonalnego W. Christallera, który nazwała solarnym (Solar model), wyróżniła również model prymarny (Primate model), w którym osady na jednym poziomie w hierarchii rozmieszczone są mniej więcej równomiernie na całym obszarze, przy czym żadna z osad nie zajmuje dominującej pozycji. Wyróżniła też model dendrytowy (Dendritic model), w którym centrum wyższego rzędu dominuje nad kilkoma centrami niższego rzędu nie mającymi powiązań między sobą. Od nich natomiast zależnych jest kilka osad rolniczych, również nie powiązanych wzajemnie relacjami poziomymi. Koncepcje C. Smith w praktyce badawczej archeologii wykorzystał R. Hodges (1982) analizując wczesnośredniowieczne społeczeństwa z terenu dzisiejszej Francji.

Do badań osadniczych nawiązał również C. Renfrew (1977) proponując własną klasyfikację opartą na przestrzennej organizacji społeczeństwa.

Za podstawową grupę społeczną uznał on zwyczajowy związek osób zamieszkujących razem określony obszar. Mogła to być grupa rodzin obozujących razem w przypadku społeczności łowiecko-zbierackich; jedno domostwo lub cała osada w przypadku społeczności osiadłych. Ta podstawowa jednostka powtarza się w przestrzeni tworząc prosty układ, w ten sposób, że sąsiadujące ze sobą obszary mają podobny układ osadniczy. C. Renfrew proponuje (1977, 102-103) na określenie wzoru powtarzających się jednostek określenie *Early States Module*. Poszczególne moduły są związane ze sobą w większe grupy, tak że ich terytoria razem wzięte mogą być uznane za ciągle i nieprzerwane. Członkowie podstawowych jednostek spotykają się razem na okresowych ceremoniach. Wśród społeczności łowiecko-zbierackich miejsce spotkań może zmieniać swe położenie, wśród społeczności osiadłych często jest stałe. C. Renfrew przyjął założenie (1977, 104), że społeczność ludzka jest z reguły hierarchiczna, a hierarchia ta powinna znaleźć swoje odzwierciedlenie w organizacji przestrzennej. Chociażby ze względu na to, że sąsiadujące ze sobą jednostki społeczne najczęściej ekspandują kosztem innych. Dlatego na organizację społeczną składać się będzie kilka dużych i wiele małych jednostek. Najwyższą jednostką w proponowanym układzie jest tzw. *wspólnota polityczna* (peer polity). Jest to grupa ludzi zjednoczona pojedynczą władzą polityczną,

zwłaszcza podległa pojedynczemu systemowi prawa. Pojęcie *peer polity* było przez C. Renfrew analizowane wielokrotnie (1984; 1986), jego zdaniem pojęcie to nie implikuje wielkości, czy złożoności organizacji. Może ono być odnoszone do grupy łowiecko-zbierackiej, państwa – miasta, wielkiego imperium. Oznacza ono politycznie niezależną, czyli autonomiczną wspólnotę, która w przypadku złożonych społeczności składać się może z mniejszych komponentów.

Z kategorią *peer polity* C. Renfrew wiąże pewnego rodzaju interakcje wpływające na rozwój określonych struktur w społeczeństwie. Wyróżnia on (Renfrew 1986, 8-9) cztery rodzaje interakcji zachodzące między poszczególnymi wspólnotami: stan wojny, konkurencja i naśladowanie, gromadzenie symboliki, przekazywanie innowacji i wymiana. Konkurencja i imitacja to forma interakcji, w której sąsiadujące wspólnoty (polity) rywalizując ze sobą naśladują się wzajemnie, chcąc ukazać coraz większą władzę i potęgę, aby uzyskać wyższy status między wspólnotami. Nagromadzenie symboliki natomiast określa proces zapożyczania symboli dający w rezultacie tendencje do rozwoju systemu symbolicznego i jego adaptacji w trakcie kontaktów wspólnot mniej rozwiniętych z bardziej rozwiniętymi.

Koncepcja *peer polity* ma swoje dobre i złe strony. Jej niewątpliwą zaletą jest zwrócenie uwagi na odrębność jednostek przestrzennych wydzielonych w trakcie badań archeologicznych. Jednostki te muszą uzyskać konkretną nazwę, aby w oparciu o nią rozwijać dalszą refleksję nad ich związkami z konkretnymi kategoriami społecznymi. Słuszne zatem wydaje się zwrócenie uwagi, że podstawową jednostką jest grupa osób zamieszkująca razem. O charakterze relacji pomiędzy tymi osobami na podstawie źródeł archeologicznych nie można wiele powiedzieć. Wartościowe w tej koncepcji jest również zwrócenie uwagi na średni poziom współdziałania podobnych, autonomicznych jednostek, który bardzo rzadko jest brany pod uwagę. Mankamentem koncepcji jest natomiast niemożność określenia, na podstawie źródeł archeologicznych, granic postulowanej jednostki wyższego rzędu. Możliwym wydaje się tylko określenie centrum wspólnoty na podstawie intensywności osadnictwa. W koncepcji tej nie uwzględniono również istnienia wyższych jednostek niż *polity*, stąd często przykłady archeologiczne mające uzasadniać tę koncepcję były w rzeczywistości wyrwanymi z kontekstu częściami większych układów (Champion 1995: 9-10).

2. REKONSTRUKCJA STRATYFIKACJI SPOŁECZNEJ W OPARCIU O BADANIA CMENTARZYSK

Drugą popularną metodą badań grup społecznych związanych raczej ze stratyfikacją społeczną jest badanie cmentarzysk. Rekonstrukcja grup społecznych w oparciu o badania cmentarzysk, w archeologii tradycyjnej, ograniczała się początkowo do identyfikacji grobów bogatszych i biedniejszych. Badania te przeprowadzano w oparciu o dane dotyczące: położenia cmentarzyska w stosunku do środowiska geograficznego i do innych współczesnych mu śladów działalności ludzkiej na określonym terenie; chronologii poszczególnych grobów na cmentarzysku; wielkości cmentarzyska i usytuowania pojedynczych grobów względem siebie; konstrukcji grobów, charakteru pochówków; położenia szczątków zmarłego w grobie, wyposażenia grobu (Gąsowski 1957, 21; Godłowski 1960; Gediga 1963, 13-14; 40-41).

Wraz z rozwojem tego typu badań, również na podstawie powyższych wyznaczników, wydzielano grupy związane z tworzącą się specjalizacją lub powstawaniem zawodów, grupy związane z wiekiem i prestiżem społecznym (np. Dąbrowski 1977; Kokowski 1981; Czarnecka 1990). W latach 90-tych zwrócono (np. Rysiewska 1994, 1996) także uwagę na strukturę rodową i wymianę małżeńską. Wszystkie badania tego typu opierały się na metodach statystycznych wykorzystywanych we wnioskowaniu. Były to przede wszystkim metody korelacji.

Archeologia tradycyjna podjęła próbę wypracowania ram teoretycznych, którą kontynuowali następnie „Nowi Archeolodzy” i archeolodzy procesualni. Głównymi analizowanymi zagadnieniami stały się problemy: jakie relacje łączą strukturę przeszłych społeczności ze wzorami pochówków odkrywanych w trakcie badań archeologicznych; jakie czynniki społeczne determinują pochówek oraz jakie elementy struktury społecznej są odzwierciedlone w materialnych pozostałościach odkrywanych na cmentarzyskach.

L. Binford, główny przedstawiciel „Nowej Archeologii”, w swej pracy z 1972 roku *Mortuary Practices – their study and potential* nawiązał bezpośrednio do założenia przyjętego powszechnie w archeologii tradycyjnej, iż traktowanie zmarłego jest ściśle związane z pozycją zmarłego za życia, a zarazem z organizacją społeczeństwa, do której zmarły należał.

W celu analizy relacji społecznych L. Binford zaproponował (1972, 225-226) dwa pojęcia: tzw. *tożsamość społeczna* (social identity) oraz *osoba społeczna* (social persona). Według L. Binforda społeczna osoba składa się z kilku społecznych tożsamości

utrzymywanych przez zmarłego za życia i uznanych za osoby żyjące za warcie zaakcentowania po śmierci.

Pojęcia zaproponowane przez L. Binforda szerzej rozwinął A. Saxe (1970). Tożsamość społeczną A. Saxe (1970, 6-9) porównuje z kategorią często nazywaną społeczną pozycją lub statusem. Przykładem tożsamości społecznej jest pełnienie funkcji matki, ojca etc. Osoba społeczna natomiast składa się z kilku tożsamości społecznych uznanych za właściwe w danych relacjach. Po śmierci osoby żyjące dokonują wyboru pomiędzy różnymi, nieraz sprzecznymi tożsamościami społecznymi zmarłego. Śmierć i pochówek wymagają wyraźniejszej prezentacji różnych tożsamości społecznych, niż to ma miejsce w ciągu życia.

Archeolodzy procesualni kontynuowali rozpoczęty w archeologii tradycyjnej rozwój metod pozwalających na pomiar zróżnicowania społecznego, m.in. wynikającego z formy i konstrukcji grobu oraz wyposażenia. Na przykład A. Fleming (1973) zaproponował dwa sposoby mierzenia wydatkowanej energii na konstrukcje grobowe. Pierwszy sposób to pomiar powierzchni podstawy konstrukcji grobowej, drugi to uzyskanie iloczynu powierzchni podstawy konstrukcji grobowej przez jej wysokość.

Kolejne sposoby analizy stratyfikacji społecznej polegają na określeniu wskaźników zróżnicowania społecznego. W tym celu wykorzystuje się artefakty analizując ich następujące aspekty: ilość, różnorodność, miejsce pochodzenia. L. Hedeager (1990) skoncentrowała się tylko na różnorodności artefaktów. Stworzyła ona wskaźnik nazwany ilością typów artefaktów (NAT – number of artifacts types). Wskaźnik ten odnosi się tylko do artefaktów mających różne funkcje i wspólny czas użytkowania. L. Hedeager zakłada, że im bardziej zróżnicowany zbiór artefaktów, tym większy status pochowanej osoby.

Kolejną metodą, którą wykorzystuje na przykład R. Mainford (1985) jest oparcie się na tzw. *znaną* wartości komercyjnej dóbr złożonych w grobie. Stopień bogactwa oblicza się przez sumowanie wartości komercyjnych dóbr złożonych w jednym grobie i na tej podstawie ustala się względną hierarchię majątkową grobów na danym cmentarzysku. Wartość może być nadana umownie poszczególnym kategoriom artefaktów, a następnie w oparciu o nią przystępuje się do obliczenia wskaźnika majątku. Tę metodę wykorzystuje m.in. W. K. McDonalds (1990) tworząc hierarchię wartości dóbr w oparciu o ich podział na: pozyskane w handlu ozdoby i narzędzia;

lokalnie produkowane ozdoby i narzędzia; przedmioty socjotechniczne, czyli posiadające określone znaczenie w sferze symboliki danej społeczności.

L. Jorgensen (1988), badając duńskie cmentarzyska, proponuje wskaźnik: wartość / status poprzez podzielenie ogólnej ilości grobów odkrytych na badanym cmentarzysku przez ilość określonego typu artefaktów. Na przykład jeśli w 400 grobach

dany typ artefaktu występuje 4 razy uzyskuje wartość wskaźnika $400 / 4$, czyli 100.

„Nowi Archeolodzy” i archeolodzy procesualni przyczynili się do znacznego sformalizowania metod stosowanych w badaniu cmentarzysk. Kontynuując osiągnięcia archeologów tradycyjnych nie opracowali jednak spójnej teorii społecznej.

3. STOSUNKI PRODUKCJI I ORGANIZACJA PRODUKCJI JAKO PODSTAWOWE KATEGORIE STRUKTURY SPOŁECZNEJ

Dopiero propozycje archeologów neomarksistowskich można nazwać pierwszą sformułowaną w archeologii teorią społeczną. Archeolodzy neomarksistowscy zaczerpnęli z klasycznych prac K. Marksa postrzeganie struktury społecznej przez pryzmat środków produkcji (technologia, ekosystem oraz wszelkie inne środki pozwalające na uczynienie ze środowiska produktu służącego człowiekowi), organizacji produkcji i stosunków produkcji. Swoistym „pomostem” pomiędzy pracami klasyków marksizmu a archeologią stały się prace humanistów zachodnioeuropejskich, zwłaszcza francuskich, stanowiące przykłady różnorodnego odczytania klasycznych prac K. Marksa. Zalicza się tu prace M. Godeliera, L. Althussera, ale także Marvina Harrisa i Immanuela Wallersteina.

M. Harris jest twórcą *materializmu kulturowego*, zaliczonego przez J. Friedmana (1974) do *wulgarnego marksizmu* zwanego też *marksizmem mechanicystycznym*. Perspektywa M. Harrisa opiera się na odczytaniu marksizmu w kategoriach determinizmu technologicznego. W jej ramach ma miejsce radykalne rozróżnienie między bazą a nadbudową, baza jest przy tym postrzegana jako bezpośrednie lub pośrednie uzasadnienie nadbudowy, zaś części składowe bazy – zwłaszcza siły produkcji sprowadzone do technologii postrzegane są jako główny czynnik determinujący strukturę całej formacji społecznej (Llobera 1979, 245). Materializm kulturowy Harrisa jest zatem redukcją różnych struktur systemów społeczno-kulturowych do warunków życia społecznego, albowiem Harris uważa (1979, 1), że istnieje określona struktura systemów społeczno-kulturowych wyznaczana przez problemy, z którymi muszą się zmagać wszystkie społeczeństwa. Tę strukturę przedstawia następująco: sposób produkcji i reprodukcji stanowi określoną bazę, która warunkuje jej powstanie – ekonomika domowa, a ta z kolei jest przyczyną powstania nadbudowy – kultury symbolicznej. Zasadniczą rolę w funkcjonowaniu

systemów społeczno-kulturowych odgrywają zatem wchodzące w skład bazy czynniki technologiczne i ekologiczne oraz procesy paleodemograficzne i czynniki na nie wpływające (Ostoja-Zagórski 1989, 174).

Innym sposobem odczytania dzieł klasyków jest marksizm strukturalistyczny. W ramach marksizmu strukturalistycznego, którego przedstawicielem jest Maurice Godelier, skoncentrowano się głównie na naturze związków pomiędzy elementami formacji społecznej, ze strukturalizmu zapożyczając pojęcie *systemów transformacji* (systems of transformations), jako z jednej strony sposobu analizowania różnych przedstawień relacji społecznych, z drugiej strony jako idei strukturalnego zróżnicowania na jednym poziomie organizacji w czasie i przestrzeni (Friedman 1974, 451). Przedmiotem badań, w ramach tej perspektywy jest formacja społeczno-ekonomiczna rozumiana jako hierarchiczna struktura, w której wszystkie elementy są również strukturami warunkującymi się wzajemnie. Mechanizm wzajemnego oddziaływania określony jest mianem „przyczynowości strukturalnej”. M. Godelier (1985, 112) wprowadza rozróżnienie pomiędzy strukturą funkcji i strukturą instytucji, zakłada przy tym istnienie hierarchii funkcji, najwyższej znajduje się tu funkcja stosunków produkcji. W różnych formacjach społeczno-ekonomicznych funkcje stosunków produkcji spełniają inne stosunki, w niektórych społeczeństwach są to stosunki rodzinne, polityczne lub polityczno-religijne. Sprzeczności, które powodują zmianę formacji społeczno-ekonomicznej określa Godelier jako kres funkcjonalnej zgodności struktur. Wyróżnia sprzeczności wewnątrz- i międzysystemowe. Sprzeczności wewnątrzsystemowe to sprzeczności w obrębie struktury, na przykład pomiędzy klasami. Natomiast sprzeczności międzysystemowe istnieją pomiędzy strukturami. Te dwa rodzaje sprzeczności są nieco innego typu – pierwszy jest własnością samej struktury, drugi – rezultatem koegzystencji kilku struktur w większym systemie.

Aby dać całkowity opis relacji społecznych trzeba pokazać oba typy relacji, lecz dominujące są relacje międzysystemowe (Friedman 1974, 447-448).

Z trzecią, zupełnie inną niż powyższe, tradycją odczytania prac klasyków związana jest teoria systemu ekonomii światowej Immanuela Wallersteina. Immanuel Wallerstein (1974) rozwinął swą koncepcję *systemu ekonomii światowej* (world system economy) w ramach historii, z inspiracji ekonomii politycznej. Jego praca miała na celu opisanie i wyjaśnienie warunków panujących we współczesnym świecie, a w szczególności pojawienia się dominacji świata kapitalistycznego, jednak ma ona znaczenie dla zrozumienia wcześniejszych procesów.

Podstawą analizy I. Wallersteina (1974, 347) jest pojedynczy system społeczny, ponieważ jednak żaden z systemów społecznych nie działa w izolacji I. Wallerstein (1974, 348) wyróżnił dwa typy systemów ekonomicznych: małe, wysoce autonomiczne systemy ekonomiczne skoncentrowane na gospodarce żywnościowej (subsistence economy), które nie stanowią części składowej większego, składającego trybut systemu; systemy światowe o większej skali, obejmujące różnorodne kultury, charakteryzujące się geograficznym podziałem pracy zgodnie z zasadą najbardziej efektywnej lokalizacji produkcji w obrębie systemu jako całości. I. Wallerstein uważa (1974, 15-16), że pojawienie się drugiego typu systemu światowego jest unikalnym wydarzeniem współczesnego świata, związanym z pojawieniem się gospodarki kapitalistycznej. To właśnie kapitalizm wynalazł technologię umożliwiającą wzrost przepływu nadwyżek z niższych warstw do wyższych, z peryferii do centrum, z większości do mniejszości. Gospodarka światowa charakteryzuje się podziałem na centrum i peryferie. Centrum obejmuje skupisko kilku państw o rozbudowanych mechanizmach administracyjnych, zaawansowanej technologii, wysoce rozwiniętych instytucjach ekonomicznych pozwalających na ściąganie nadwyżek z peryferii, czyli obszaru słabiej rozwiniętego, będącego głównie zapleczem surowcowym. W tej strukturze innym istotnym elementem jest semi-peryferia, tworząca połączenie między centrum a peryferią – strefę buforową służącą do gospodarczego integrowania centrum i peryferii oraz do łagodzenia politycznych nacisków ze strony peryferii na centrum (Champion 1995, 6).

Idee I. Wallersteina pomogły w archeologii uporządkować i nadać nowy sens badaniom nad relacjami wymiany w powiązaniu ze strukturą społeczną analizowanych grup pradziejowych.

Powyższe koncepcje uzyskują różne znaczenie i wartość w zależności od wiedzy wynikającej z róż-

nego rodzaju relacji zachodzących w społeczeństwach pradziejowych. Archeolodzy nie dążą tu do tworzenia ogólnych, uniwersalnych podstaw teoretycznych, lecz do radykalnego związania wiedzy na temat teorii społecznych z kontekstem. Stosowane pojęcia, takie jak: *stosunki produkcji*, *klasa* etc. są płynne, a nie ściśle sprecyzowane, zaś ich konkretne znaczenie zależy od kontekstu ich użycia. Nie ma tu miejsca na tworzenie absolutnych i niezmiennych definicji tych pojęć, które można by stosować do wszystkich społeczeństw.

Przykładami praktycznej aplikacji teorii społecznej neomarksizmu do archeologii są prace B. Bender (1978) omawiające społeczności myśliwskie i rolnicze na przełomie paleolitu i neolitu; J. Thomasa (1987) analizujące społeczeństwa neolityczne oraz A. Gilmana (1984) charakteryzujące społeczeństwa wczesnej epoki brązu.

Moim zdaniem najbardziej interesujący jest artykuł Susan Frankenstein i Michaela Rowlandsa z 1978 roku dotyczący sytuacji społeczno-politycznej oraz gospodarczej w okolicach Heuneburga od VII do V w p.n.e. Brany pod uwagę obszar obejmuje około trzydziestu stanowisk archeologicznych, wśród których za najważniejsze można uznać: Heuneburg, Vilsingen, Buchheim, Magdalenenberg, Ebingen, Winterlingen, Sulz am Neckar, Grossengstingen, Eggingen, Urach. Analizowany obszar traktowany jest jako część większego systemu, którego centrum stanowi Imperium Rzymskie.

W oparciu o model I. Wallersteina i koncepcję systemu dóbr prestiżowych oraz rezultaty badań wykopaliskowych i dane pochodzące ze źródeł pisanych, autorzy tworzą model badanej społeczności. Jest to model feudalny, w którym klasa feudalów posiada ziemię i środki produkcji, dzięki czemu kontroluje klasę producentów – chłopów, dostarczających nadwyżki produkcji, przeznaczone następnie na wymianę i konsumpcję przez feudalów (Frankenstein, Rowlands 1978, 73). W modelu tym lokalna grupa społeczna charakteryzuje się wewnętrznym uszeregowaniem – hierarchizacją związaną z kontrolą nad wymianą dalekosiężną, kontrolą zasobów i dóbr lokalnie nie produkowanych. Jednocześnie ta grupa lokalna jest częścią szerszego systemu podobnych grup opartych na podobnej wewnętrznej hierarchii, powiązanych wzajemnym systemem wymiany. Wodzowie tych grup konkurują ze sobą o dostęp do określonych dóbr i surowców. Każda grupa lokalna wykorzystuje nadwyżki wyprodukowane w oparciu o „domowy sposób produkcji” w celu wymiany za dobra prestiżowe, wykorzystywane w transakcjach takich jak: wymiana małżeńska, trybut etc.

Zdolność produkcji nadwyżek przyczynia się do zróżnicowania grup. Dominację uzyskują te grupy, które produkują najwięcej nadwyżek i mają bezpośredni dostęp do dóbr prestiżowych (Frankenstein, Rowlands 1978, 76).

Wewnątrz lokalnych grup podstawową jednostką społeczną i ekonomiczną jest ród. Środki produkcji należą do głowy rodu. Głowa rodu również kontroluje dystrybucję nadwyżek, a przez to również pozyskiwanie dóbr prestiżowych. Dzięki wzrostowi produkcji nadwyżek głowa rodu uzyskuje większe zdolności zdobywania dóbr prestiżowych, a przez to zwiększa szansę na przeprowadzenie szerszej wymiany małżeńskiej dla siebie i członków swego rodu. Z drugiej strony rody, które nie są w stanie wyprodukować nadwyżek uzależniają się od grup dominujących. W zamian za dostarczenie dóbr niezbędnych dla własnego przetrwania, zobowiązane są do zaspokajania potrzeb grup dominujących (Frankenstein, Rowlands 1978, 76-77). Wodzowie dominujący mogą również narzucić kontrolę nad wewnętrzną cyrkulacją dóbr prestiżowych poprzez ograniczenie i zmonopolizowanie ich zakresu dostępnego w transakcjach na określonym terenie. Dobra produkowane w domowym systemie produkcji będą ograniczone do małych, lokalnych transak-

cji, podczas gdy wymiana będzie sformalizowana, regulowana przez społecznie określone prawa wymiany (Frankenstein, Rowlands 1978, 77).

Stworzony model starano się następnie zweryfikować w oparciu o dane archeologiczne, a mianowicie: określenie miejsc produkcji artefaktów, ich dystrybucji, szlaków handlowych – na tej podstawie ustalono kontakty ludności zamieszkującej analizowany obszar, określono jej pozycję w szerszym systemie, wyróżniono dobra produkowane lokalnie oraz importowane; określono stratyfikację społeczną na podstawie danych pochodzących z cmentarzysk; hierarchie osad na badanym obszarze, ich wewnętrzną strukturę. Potwierdzono w ten sposób dane dotyczące stratyfikacji społecznej. W rezultacie potwierdzono i w oparciu o materiał archeologiczny wyróżniono następujące poziomy hierarchii społecznej wynikające z modelu: status wodza naczelnego; status wodzów wasalnych; status wodzów niższego rzędu; status wodzów osad i resztę społeczeństwa. Dane o dystrybucji przedmiotów analogicznych do artefaktów stanowiących wyposażenie grobów poszczególnych poziomów dało, zdaniem autorów, wyobrażenie o wewnętrznych podziałach całego obszaru na części znajdujące się pod kontrolą poszczególnych wodzów.

4. AKTYWNA JEDNOSTKA A GRUPA SPOŁECZNA

Archeolodzy postprocesualni analizując grupy społeczne zwrócili uwagę na aktywną rolę jednostki. W koncepcji *aktywnej jednostki* nie postulowano oczywiście prób identyfikacji konkretnych jednostek w materiale archeologicznym, lecz uświadomiono sobie tylko, iż artefakty stanowią efekt działania bardziej jednostek, niż grup (Hodder 1982, 17). Aktywność jednostki przejawia się w fakcie, że jednostka nie podlega determinacji kodów kultury, lecz je kreuje, ustalając swoją pozycję społeczną na skrzyżowaniu z innymi ludźmi i grupami o odmiennych niż ona interesach (Minta-Tworzowska 1994, 146).

Na ujęcie działania jednostki duży wpływ wywarła teoria P. Bourdieu (1977). Według niego w obrębie grupy społecznej możliwe jest wyróżnienie wspólnoty interesów – pewnych trwałych wzorów działań, znajdujących się pomiędzy strukturą (kodami) a praktyką. Za P. Bourdieu wprowadzono (Hodder 1995) do archeologii pojęcie *habitusu*. Habitus to zarówno znajomość określonych reguł kształtujących kulturę, jak i praktyczna wiedza, kompetencja językowa etc. Najogólniej to wiedza o tym, jak

sobie radzić w społeczeństwie. Wiedza ta przekazywana jest z pokolenia na pokolenie, w trakcie działania, jednocześnie podlegając przetworzeniu. Przekazywana jest dzięki naśladowaniu – dziecko obserwując dorosłych uczy się panujących w świecie schematów, przyswaja je sobie jako obowiązujące. Internalizuje je, tworząc własny system wiedzy praktycznej zależny od pozycji dziecka.

Dużą rolę w naśladowaniu i przyswajaniu określonej wiedzy odgrywa kultura materialna, dostarczająca podstaw, w oparciu o które jednostki uczą się swojego miejsca w świecie, określają miejsce innych. Dzięki dużej roli kultury materialnej w procesie poznawania świata, dysponując wyłącznie pozostałościami kultury materialnej archeolog poprzez interpretację jest w stanie dotrzeć do stojących poza nią kodów kulturowych (Hodder 1995: 96-98).

Archeolodzy postprocesualni, podobnie jak archeolodzy neomarksistowscy, rezygnowali zatem z dążenia do formułowania uniwersalnych teorii. W zamian skoncentrowali się na badaniach kontekstualnych, „konkretno-historycznych”.

Rozwój koncepcji grup społecznych w archeologii postrzegać można właściwie jako ciągłość. Wczesne nurty badawcze rozwinęły efektywne metody badawcze i stworzyły podstawy pod pierwsze ujęcia teoretyczne, podczas gdy późniejsze nurty badawcze wykorzystywały te metody i założenia twórczo łą-

cząc je z koncepcjami grup społecznych zaadaptowanymi na grunt archeologii z innych dziedzin nauki. Najbardziej efektywne są bowiem tylko koncepcje łączące jednocześnie założenia teoretyczne z odpowiednimi metodami badawczymi.

LITERATURA

- Balcer B.
1980 *A study of socio-economic aspects of Neolithic Flint Working on the example of the Funnel Beaker Culture*; [w:] R. Schild (red.), „*Unconventional Archaeology*”, Wrocław-Warszawa, 87-116.
- Bender B.
1978 *Gatherer-hunter to farmer: a social perspective*; „*World Archaeology*”, t. 10, 204-222.
- Binford L.
1962 *Archaeology as anthropology*; „*American Antiquity*”, t. 28, 217-225.
1972 *Mortuary Practices: their study and their potential*; [w:] L. Binford (red.), „*An Archaeological Perspective*”, New York.
- Bourdieu P.
1977 *Outline of a theory of practice*, Cambridge.
- Champion T.
1995 *Introduction*; [w:] T. Champion (red.), „*Centre and Periphery Comparative Study in Archaeology*”, London, New York, 1-21.
- Clark P., Evans F.
1954 *Distance to the nearest neighbour as a measure of spatial relationships in population*; „*Ecology*”, t. 35, 445-453.
- Czarnecka K.
1990 *Struktura społeczna ludności kultury przeworskiej*, Warszawa.
- Dąbrowska E.
1968 *Etapy kształtowania się osadnictwa grodowego i formowania organizacji grodowych u Słowian Zachodnich we wczesnym średniowieczu*; „*Archeologia Polski*”, t. 23, 425-444.
- Dąbrowski J.
1977 *Archeologiczne aspekty badania początków zawodów*; „*Wiadomości Archeologiczne*”, t. 42, 9-29.
- Fleming A.
1973 *Tombs for the living*; „*Man*”, t. 9, 177-193.
- Frankenstein S., Rowlands M.
1978 *The International Structure and Regional Context of Early Iron Age Society in South-Western Germany*; „*Institut of Archaeology Bulletin*”, t. 15, 73-112.
- Friedman J.
1974 *Marxism, Structuralism and Vulgar Materialism*, „*Man*”, t. 9, 444-469.
- Gąsowski J.
1957 *O roli cmentarzysk jako źródeł do badania struktury społecznej ludności*; „*Archeologia Polski*”, t. 1, 19-34.
- Gediga B.
1963 *Cmentarzyska kultury łużyckiej w badaniach stosunków społecznych*; „*Archeologia Polski*”, t. 8, 7-43.
- Gedl M.
1961 *Uwagi o gospodarce i strukturze społecznej ludności kultury łużyckiej w południowej Polsce*, Kraków.
- Gilman A.
1984 *The development of social stratification in Bronze Age Europe*; „*Current Anthropology*”, t. 22, 1-23.
- Godelier M.
1985 *Idea i materia*, „*Nauka Polska*” r. 33, nr 218/219, 97-115.
- Godłowski K.
1960 *Studia nad stosunkami społecznymi w okresach późnolateńskim i rzymskim w dorzeczu Odry i Wisły*, Wrocław-Warszawa.
- Grabski A.F.
1978 *Teoria i historia. Rozważania historiograficzne*; „*Studia Metodologiczne*”, t. 17, 5-32.
- Haggett P.
1971 *Locational Analysis in Human Geography*, London.
- Harris M.
1979 *Cultural Materialism: the Struggle for a Science of Culture*, New York.
- Hedeager L.
1990 *Danmarks Jernalder: Mellem stamme og stat*, Århus.
- Hilczerońska Z.
1965 *„Małe plemiona” wczesnego średniowiecza i archeologiczne sposoby ich badania*; „*Slavia Antiqua*”, t. 2, 83-125.
1968 *Dorzecze górnej i środkowej Odry od VI do początków XI wieku*, Wrocław-Warszawa.
- Hodder I.
1982 *Symbols in Action*, Cambridge.
1995 *Czytanie przeszłości*, Poznań.
- Hodder I., Hassall M.
1971 *The non-random spacing of Romano-British walled towns*; „*Man*”, t. 6, 391-408.
- Hodges R.
1982 *Dark Age Economics. The origins of towns and trade. AD 600-1000*, London.
- Jankuhn H.
1983 *Wprowadzenie do archeologii osadnictwa*, Warszawa.
- Jorgensen L.
1988 *Family burials practices and inheritance systems*; „*Acta Archaeologica*”, t. 58, 17-53.
- Kokowski A.
1981 *Pochówki kowali w Europie od IV w p.n.e. do VI w.n.e.*; „*Archeologia Polski*”, t. 26, 191-218.
- Kurnatowski S.
1973 *Zakres przestrzenny archeologicznych badań terenowych a przydatność ich dla analizy osadniczej*; „*Biuletyn Informacyjny PKZ*”, t. 25, 135-177.
- Leciejewicz L.
1989 *Słowianie Zachodni. Z dziejów tworzenia się średniowiecznej Europy*, Wrocław-Warszawa.

- Llobera J.R.
1979 *Techno-economic determinism and the work of Maron pre-capitalist societies* „Man”, t. 14, 249-270.
- Lodowski J.
1980 *Dolny Śląsk na początku średniowiecza (VI-X wiek)*, Wrocław-Warszawa.
- Łosiński W.
1982 *Osadnictwo plemienne Pomorza (VI-X wiek)*, Wrocław-Warszawa.
- Mainford R.
1985 *Wealth, space and status in a historic Indian cemetery*, „American Antiquity”, t. 50, 555-597.
- McDonalds W.K.
1990 *Investigating style: an explanatory analysis of some plain burials*; [w:] M. Conkey, Ch. Holtorf (red.), „The uses of style in archaeology”, Cambridge, 52-60.
- Minta-Tworzowska D.
1994 *Klasyfikacja w archeologii jako sposób wyrażania wyników badań, hipotez oraz teorii archeologicznych*, Poznań.
- Niesiołowska-Wędzka A.
1969 *Ze studiów nad procesem kształtowania się grodów kultury łużyckiej*, „Archeologia Polski”, t. 15, 35-87.
- Okulicz J.
1968 *Niektóre zagadnienia struktury osadnictwa okresów późnolateńskiego i rzymskiego w północno-wschodniej Polsce*, „Studia z dziejów osadnictwa”, t. 6, 29-48.
- Ostoja-Zagórski J.
1989 *Mikrostruktury społeczne epoki brązu w Europie Środkowej. Próba rekonstrukcji*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 36, 169-208.
- Pazda S.
1970 *Ze studiów nad kulturą wschodniopomorską na Dolnym Śląsku*, „Archeologia Polski”, t. 15, 89-113.
- Renfrew C.
1971 *The emergence of civilisation. The Cyclades and the Aegean in the third Millenium BC*, London.
1972 *Monuments, mobilisation and social organisation in Neolithic Wessex*; [w:] C. Renfrew (red.), „The explanation of culture change: models in prehistory”, Liverpool.
1977 *Space, Time and Polity*; [w:] J. Friedman, M. Rowlands (red.), „The evolution of social systems”, London, 89-112.
1984 *Approaches to Social Archaeology*, Edinburgh
- 1986 *Introduction*. (w:) C. Renfrew, J.F. Cherry (red.), „Peer polity interaction and socio political change”, Cambridge, s. 1-18.
- Renfrew C. Bahn.P
1994 *Archaeology. Theories. Methods and Practice*, London.
- Rysiewska T.
1994 *Struktury krewniacze i związki międzypopulacyjne w Polsce wczesnośredniowiecznej. Próba wnioskowania na podstawie wybranych cmentarzysk Sandomierszczyzny*, „Archeologia Polski”, t. 39, 51-115.
1995 *Struktura rodowa w społeczeństwach pradziejowych. Cmentarzyska z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w południowej Polsce*, Wrocław.
- Sahlins M.
1972 *Stone Age Economics*, London.
- Saxe A.
1970 *Social dimensions of Mortuary Practices*, Ann Arbour.
- Sherrat A.
1973 *Socio-economic and demographc models for the Neolithic and Bronze Ages in Europe* (w:) D.L. Clarke (red.), „Models in Archaeology”, London, 477-542.
- Smith C.
1974 *Examining stratification system through peasant marketing arrangements: an application of some models from economic geography*; „Man”, t. 10, 95-122.
- Smith C. (red.)
1976 *Regional Analysis*, New York.
- Szmyt M.
1999 *Between West and East. People of the Globular Amphora Culture in Eastern Europe: 2950-2350 BC*; „Baltic-Pontic Studies”, vol. 8, Poznań.
- Tabaczyński S. Pleszczyńska E.
1975 *O teoretycznych podstawach archeologii (prezentacja i próba analizy poglądów D.L. Clarke'a)*; „Archeologia Polski”, t. 19, 7-49.
- Thomas J.
1987 *Relations of Production and Social Change in the neolithic of North-West Europe*; „Man”, t. 22, 404-430.
- Wallerstein I.
1974 *The modern world-system: capitalist agriculture and the origins of the world-economy in the 16th century*, New York.
- Żak J.
1985 *Uwagi metodologiczne nad problemem osadnictwa*; „Studia Metodologiczne”, t. 24, 77-89.

THE CONCEPTS OF SOCIAL GROUPS AND ARCHAEOLOGICAL METHODS OF THEIR INVESTIGATION S U M M A R Y

In this paper I would like to show the complexity of research concerning social groups considered in contemporary archaeology. I assume that nowadays at least four main trends exists within our discipline: traditional (culture-historical) archaeology, processual archaeology, neomarxist archaeology and postprocessual archaeology.

Generally social groups are identified and investigated on the basis of two types of archaeological remains. In the earliest interpretation ethnic groups and ranking groups have been identified, later trends have added to them gender groups.

The development of theory concerning social groups in the past may be perceived as continuity. Earlier trends,

such as traditional and processual archaeology, have elaborated several very effective methods of study and have attempted to develop the theoretical framework to this kind of investigation. In research practice they have focused mainly on settlement research and the study of cemetery remains. In settlement research archaeologists intended to answer the question concerning the spatial organization of social groups. In traditional archaeology the settlement research have been related mainly to investigations of settlement concentrations, but such concentrations have been, unfortunately, submitted to ethnic units known from literary sources. Processual archaeology has introduced geographical spatial methods of

investigation into archaeology, such as: Thiessen polygons, the analysis of the nearest neighbour, the central place theory. In the study of cemetery remains both trends used statistical methods.

All methods developed so far have been than adapted by two later trends: neomarxist archaeology and postprocessual archaeology. The representatives of neomarxist archaeology have developed the first theory of social groups. They have introduced into archaeology

several concepts created by K.Marks and his interpreters such as L.Althusser and M.Godelier. The most effective appeared to be the concept of center and periphery created by I.Wallerstein. This concept helps to order well-known archaeological data and to give them new dimension in interpretation. Postprocessual archaeologists in their studies of social groups focus on P.Bourdieu's concept of habitus. They emphasize active role of individual in the creation of culture and society.

Adres autora:

Dr Adriana Ciesielska
Akademia Bydgoska im. Kazimierza Wielkiego
Instytut Historii
85-758 Bydgoszcz
ul. Przemysłowa 34

